

διώκωμεν τὴν ἐπιτυχίαν ἐνὸς μόνου πάλιν σκοποῦ ἐν τῇ ἀγωγῇ, τότε εἶναι ἡμῖν εὐκόλον, ὅπως ἐκλέγωμεν τὰ ἀγαθὰ τῆς μορφώσεως καὶ τῆς παιδείας καὶ ὅπως συνομολογῶμεν τοῖς ἄλλοις περὶ τῆς ἐπιτελέσεως καὶ ἀπεργασίας τῆς ἐκλογῆς ταύτης ἢ τοῦλάχιστον πειστικῶς ἀναπτύσσωμεν αὐτοῖς τὸν λόγον καὶ τὰ αἷτια τῆς ὀρθότητος αὐτῆς.

Ἡ παροῦσα σύνθεσις καὶ διάταξις τῆς κοινωνίας, ἣτινι ἀντιστοιχεῖ πολυσχιδῆς τις καὶ πολυμερῆς πνευματικὴ κατάστασις, οὐδαμῶς ἐπιτρέπει τοῦτο. Οὐδεμία διαμαρτυρία καὶ οὐδεμία ἀντίδρασις ἐξαρκεῖ πρὸς σύστασιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ αὐστηρὸν καθορισμὸν ἐνιαίου τινὸς καὶ ἀδιασπάστου σκοποῦ ἐν τῇ ἀγωγῇ. Ἐννοεῖται, ὅτι τοῦτο σήμερον μόνον ἐν ὀλοκληρωτικῷ τινι κράτει δύναται, ὅπως ἐπιτευχθῆ. Ἐκεῖνος ὁμοῦς, ὅστις ἀρνεῖται τὴν ἀποδοχὴν τοιοῦτου τινὸς κρατικοῦ τύπου, οὐδαμῶς δύναται, ὅπως ἐπιδιώκῃ συγχρόνως ἐνότητά ἐν τῇ μορφώσει καὶ τῇ ἀγωγῇ. Ἐκεῖνος πάλιν, ὅστις ἐπιθυμεῖ τὴν διατήρησιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τάξεως δημοκρατικῆς καὶ ἐλευθέρως, ὀφείλει, ὅπως χωρήσῃ τὴν ἀτερεπῆ καὶ ἐξ ἐπόψεως παιδαγωγικῆς ἐργασίας πολλῶν δυσχερεστέραν ὁδὸν ἐκείνην, ἐφ' ἧς οὐδαμῶς δυνήσεται, ὅπως διαφύγῃ τὸν ἐπίπονον καὶ ὀδυνηρὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπιτυχῆ ἐκλογὴν τῶν ἰδεωδῶν μορφώσεως, τὴν προσωπικὴν δηλαδὴ ἀπόφασιν πρὸς εὐτολμὸν καὶ ἀδίστακτον ἐν μέσῳ πολλῶν ἀντιδράσεων καὶ ἀντιξόνων τραχυτήτων καὶ ἀνωμαλιῶν καθορισμὸν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν ἄπαξ ἔτι μετὰ τοῦ Spranger εἰς τὴν γενέτειραν αὐτοῦ, εἰς τὸ Βερολῖνον δηλαδὴ, ἵνα ἐκεῖ πάλιν, ὅθεν ἠρξάμεθα, κατακλείσωμεν τὸν παρόντα ἔπαινον τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ σοφοῦ, τοῦ σεβαστοῦ καὶ προσφιλοῦς διδασκάλου.

Τὸν Spranger ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἰδιαιτέρως πάντοτε εἴλκυε ἡ μορφὴ ἐκεῖνου, ὅστις ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτοῦ τῷ προαστίῳ τοῦ Βερολίνου, ἐν ᾧ οὗτος διήλθε τὰ παιδικὰ αὐτοῦ ἔτη, τῇ Friedrich—Stadt: Φρειδερίκος ὁ μέγας—Friedrich der Grosse. Εἰς τὸν φιλόσοφον τοῦτον τοῦ Sanssouci ἀναφέρεται ἔργον τι τοῦ Spranger ἐπ' ἐσχάτων ἐκδοθὲν καὶ κυκλοφορηθὲν ⁽¹⁾. Ἡ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Spranger μετὰ πολλῆς ἐπιστημονικῆς βαθυνοίας καὶ ἀκριβείας γινομένη ἀνάλυσις τῶν συγγραφῶν καὶ τῶν ποιημάτων τοῦ ἐστεμμένου ἡγεμόνος τῆς Πρωσίας καταδεικνύει, ὅτι ταῦτα οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι μετὰ τῆς μεγάλης ἐποχῆς τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Βερολίνου καὶ κατ' ἀκολουθίαν μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν λογισμῶν καὶ κατευθύνσεων αὐτοῦ τούτου τοῦ Spranger, ὅτι δὲ Φρειδερίκος ὁ μέγας, μαθητῆς κυρίως Μάρκου τοῦ Αὐρηλίου καὶ τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀναπτύσσει πολλῶν μᾶλλον ἐν αὐτοῖς μετ' ὀλίγων φίλων ἐν μέσῳ ἀτμοσφαιρας ποιήσεως καὶ μουσικῆς στωικῆν τινα διδασκαλίαν καταφρονήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχομεν προφανῶς ἐνώπιον ἡμῶν σημεῖα οὐχὶ κυριαρχίας καὶ δεσποτείας τῶν φιλοσοφικῶν στοχασμῶν τοῦ Φρειδερίκου ἐπὶ τοῦ κρατικοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἀλλ' ἰδιωτικῶν πολλῶν μᾶλλον ἀπασχολήσεων καὶ διατριβῶν τοῦ Πρώσου ἡγεμόνος ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Sanssouci, ἐν αἷς τὰ κοινωνικὰ καὶ ἱστορικὰ προβλήματα τοῦ ἔθνους ἢ τὰ προσωπικὰ διαφέροντα

¹ Der Philosoph von Sanssouci. Heidelberg 1962.

τοῦ συγγραφέως μόνον τῆδε κάκεισε καὶ πολὺ σπανίως ἀνακύπτουσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν.

Περὶ τὴν ἔρευναν καὶ σπουδὴν τῆς παρὰ Φρειδερίκῳ τῷ μεγάλῳ ἐμφανιζομένης ἀντιλογίας ταύτης μεταξὺ ζωῆς καὶ φιλοσοφίας ἠσχολήθη ἤδη ὁ Spranger ἐν τινὶ παλαιότερῳ ἔργῳ αὐτοῦ (1). Ἡ ἐργασία ἐκείνη ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τοῦ νῦν ἐκδοθέντος μικροῦ βιβλίου, ὅπερ διηρουργήθη κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο κυρίως, ἐν ᾧ δηλοῦνται ὑπὸ τοῦ Spranger πρὸ τῆς μνήμης τοῦ Φρειδερίκου εὐλαβῆ συναισθήματα τιμῆς καὶ λατρίας. Ἐν ἐποχῇ τινι, καθ' ἣν ἡ Πρωσσία οὐδεμίαν πλέον πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτοτέλειαν ἔχει, πειράται ὁ Spranger, ὅπως ἄπαξ ἔτι ἐξάρη καὶ βεβαιώσῃ τὴν πνευματικὴν τοῦλάχιστον καὶ ἠθικὴν σημασίαν, ἣν ἡ χώρα αὕτη ἔχει ἐν τῷ κόσμῳ ἐν γένει. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁμως ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν οὐχὶ τὸν φιλόσοφον τοῦ Sanssouci, ἀλλὰ τὸν παγκοσμίου τύπου καὶ σχήματος πολιτικὸν ἄνδρα κυρίως, τὸν ἀγέρωχον καὶ ὑψηλόφρονα ἡγεμόνα τῶν ἔργων καὶ τῆς εὐτόλμου δράσεως, τὸν ἀκοίμητον ὑπηρέτην τοῦ μεγαλείου τοῦ κράτους καὶ τοῦ δικαίου, τὸν σώφρονα ἐκτελεστήν τοῦ καθήκοντος καὶ τῶν ἐπιταγῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀρετῆς, οὗ ἐνώπιον εὐλαβῶς κλίνει τὴν πολιὰν αὐτοῦ κεφαλὴν ὁ γηραιὸς φιλόσοφος τῆς Τυβίγγης. Παρὰ ταῦτα παρὰ τῷ ἡγεμόνι τούτῳ καὶ τῷ περιβάλλοντι αὐτοῦ εὐρίσκει ὁ Spranger τὴν ἀφετηρίαν τῆς πρὸς τὴν ὑψηλὴν σφαῖραν τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας χωρούσης ἀνάπλους μὲν καὶ δυσχεροῦς, μεγαλειώδους ὁμως καὶ ἔμπλεω φωτὸς καὶ αἴγλης, ὁδοῦ. Τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου ἀπετέλει τὴν στερεωτέραν καὶ λαμπροτέραν περιοχὴν πρὸς θεμελίωσιν ἐπ' αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Immanuel Kant καὶ τοῦ Hegel τῶν αἰωνίων αὐτῶν καὶ ἀκαταλύτων φιλοσοφικῶν στοχασμῶν. Οἱ δημιουργοὶ οὗτοι καὶ ῥηξικέλευθοι διανοούμενοι τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἦσαν οἱ ἐρμηνεῖς καὶ ἐξηγηταὶ τῆς κραταιᾶς θελήσεως, τῆς μεγαλοπρεποῦς λαμπρότητος, τῆς σεμνῆς εὐπρεπείας καὶ τοῦ παγκάλου ἠθους τῆς ὑψηλῆς προσωπικότητος τοῦ Πρώσου ἡγεμόνος ἐν τινὶ κόσμῳ οὐρανίων πτήσεων τοῦ λογισμοῦ καὶ θείων πνευματικῶν εἰκασιῶν, διασαφήσεων καὶ ἐπιστημονικῶν πορισμάτων. Ἐν πάσῃ σελίδι τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τοῦ Spranger εὐχερῶς διακρίνει τις σαφῆ τεκμήρια εὐλαβοῦς ἐκ μέρους αὐτοῦ ὁμολογίας πίστεως καὶ τιμῆς πρὸ τοῦ πνεύματος Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου καὶ τῶν ἡγεμονικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν καὶ πρὸ τῆς πολυπαθοῦς πόλεως αὐτοῦ, τῆς μεγάλης καὶ ἐνδόξου πρωτενούσης τῆς Πρωσσίας καὶ ὀλοκλήρου τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ἧτις καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἔτι τῆς πτώσεως καὶ τῆς πολυπαθοῦς σιγῆς ἐκτενῶς διατηρεῖ τὴν ἀπέριττον καὶ ἀχραντον αἴγλην μεγαλείου ἀρχαίου. Τοιαύτας ὁμολογίας ἐναντι τῆς γενετήρας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ περιπταμένων ἀθανάτων σκιῶν τοῦ μεγάλου καὶ εὐκλεοῦς παρελθόντος πολλάκις παρέσχεν ὁ Spranger, ὅσάκις πρὸς τοῦτο ἐδίδετο κατάλληλος εὐκαιρία, οἷον ἐν συγγραφαῖς καὶ λόγοις ἀναφερομένοις εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν

¹ Der Philosoph von Sanssouci. Berlin 1942 (=Abhandlungen der Preuss. Akad. der Wiss. Phil.—hist. Kl. 1942, 5) (=ἀνάτ., Berlin 1942).

παγκόσμιον πνευματικὴν δρασίην τῶν Πανεπιστημίων τῆς Γερμανίας καὶ δὴ καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου εἰδικώτερον (1).

Διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ βαθύτατα καὶ εὐπορώτατα μετεποίησεν ὁ Spranger καὶ ἐβελτίωσε τὰς φιλοσοφικὰς καὶ παιδαγωγικὰς σπουδὰς τοῦ αἰῶνος ἡμῶν. Ἐπὶ ἡμισυ αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι σήμερον, δρᾷ ὁ Spranger ἀκαμάτως καὶ ἐνθουσιωδῶς ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς μεγαλοφυοῦς ἀκτινοβολίας θείων φιλοσοφικῶν καὶ παιδαγωγικῶν διδασμάτων. Σπουδαίων ὄντως καὶ κρισίων γεγονότων ἔμπλεως εἶναι ἡ πεντηκονταετία αὕτη, ἅτινα οὐχὶ δυνατόν ἦτο, ὅπως ἀδιάφορον καταλίπῃσι τὸ μέγα τέκνον τοῦ Βερολίνου. Ἐν τοῖς ἔτεσι 1914, 1918, 1933 καὶ 1945 συνέβησαν πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μεταβολαί, ὧν ἐν μέσῳ ἑμοῦ μετὰ σύμπαντος τοῦ λαοῦ αὐτοῦ εὐρέθη καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ αὐτοῦ βίου, ὁ Spranger. Ἐκάστη τῶν μεταβολῶν τούτων ἀπετέλει τὴν ἀφετηρίαν γενέσεως καὶ καλλιέργειας νέων κοινωνικῶν ἰδεῶν καὶ σκοπῶν, νέων φιλοσοφικῶν καὶ παιδαγωγικῶν θεωριῶν. Διὰ τούτων νοητέον τοῦτο μὲν, ὅτι ἡ μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσις τῆς ὅλης πολιτικῆς καταστάσεως συνεπέφερον ἑκάστοτε καὶ τὴν ἀνάγκην καθορισμοῦ νέων παιδαγωγικῶν σκοπῶν καὶ νέαν τάξιν καὶ ῥυθμὸν τῶν κατευθύνσεων τῆς ἀγωγῆς, τοῦτο δέ, ὅτι διὰ τῆς ἐν τοῖς καιροῖς τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν καὶ ταραχῶν εἰς τὰ ἀπώτατα βάρη τῶν γεγονότων χωρούσης ἱστορικῆς πείρας τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ μετεποιεῖτο ἐπὶ κρισίων σημείων καὶ

¹ Πρὸς, κυρίως: Wandlungen im Wesen der Universität seit 100 Jahren. Leipzig 1918. Über den Beruf unserer Zeit zur Universitätsgründung. (Mit Bezug auf den Hamburger Universitätsplan) ἐν: Die Geisteswissenschaften 1 (1913) 8—12. Zur Universitätsreform ἐν: Leipziger Neueste Nachrichten und Handelszeitung, vormals Leipziger Nachrichten, 1919, Nr. 184: 18. Juli. Abend—Ausg., σσ. 1—2. Die Erneuerung der Hochschule ἐν: Vossische Zeitung, 1. Beilage, 1919, Nr. 213: 27. April. Staat und Hochschule. Betrachtungen zum Buche des preuss. Ministers für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung ([Konrad] H a e n i s c h) ἐν: Berliner Hochschul—Nachrichten. Semester 4, 1920, σσ. 17—19. Hochschule und Staat ἐν: Der Staat. Eine Schulungswoche der Deutschen Studentenschaft. Hrsg. vom Vorstand der Deutschen Studentenschaft. Berlin—Zehlendorf 1920, σσ. 1—39. Über Gefährdung und Erneuerung der deutschen Universität. Leipzig 1930 καὶ ἐν: Die Erziehung 5 (1930) 513—526. Über Sinn und Grenzen einer Hochschulreform. Eröffnungsvortrag, gehalten am 5. Okt. 1932 auf dem Deutschen Hochschultag in der Aula der Technischen Hochschule Danzig ἐν: Mitteilungen des Verbandes der Deutschen Hochschulen 12 (1932) 151—167. Berlin als Sitz weltgestaltender Philosophie. (Nach einem Vortrag, gehalten am 9. Dez. 1939 für die Ortsvereinigung Berlin der Deutschen Philos. Ges. und den Verein für die Geschichte Berlins) ἐν: Forschungen und Fortschritte 16 (1940) 49—51. Berlin als geistige Weltstadt ἐν: Das Reich. Jahr 1940, Nr. 20: 6. Okt., σσ. 17—18. Die Universität Berlin und ihre weltgeschichtliche Bedeutung ἐν: Europäischer Wissenschafts—Dienst Jg. 2, Nr. 8 (1942) 2—3. Unsere Universität (Tübingen) ἐν: Tübinger Hochschulführer 1951/52, σσ. 7—13. Gedenkrede zur 150—Jahrfeier der Gründung der Friedrich—Wilhelms—Universität in Berlin. Rede bei der feierlichen Immatrikulation am 31. Mai 1960. Tübingen 1960 (=Tübinger Universitätsreden, 8). Die vorbildliche Universität. Friedrich—Wilhelms—Universität Berlin ἐν: Wirtschaft und Wissenschaft, Nr. 33, 1960, σ. 1.

Πρὸς, ἔτι: H. W e n k e, Eduard Spranger über Idee und Wirklichkeit der deutschen Universität ἐν: Pädagogische Rundschau 16 (1962) 571—581.

περιοχῶν ἢ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ σύστασις καὶ διάθεσις καὶ δὴ καὶ εἴτε ἐπὶ τὸ καλὸν εἴτε ἐπὶ τὸ κακόν. Ἡ ἐν λόγῳ πεντηκονταετία ὑπῆρξε παρὰ τῷ γερμανικῷ λαῷ χρονικὸν διάστημα σοβαρωτάτης ἱστορικῆς δοκιμασίας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὤφειλεν ὁ γερμανικὸς λαός, ὅπως καταδείξῃ τῇ ἀνθρωπότητι, τίνα ἰσχὺν καὶ δύναμιν ἔχει πρὸς ἐπάνοδον ἐκ τῶν σκοτεινῶν βαθῶν τῆς πλάνης καὶ τῶν παραπτωμάτων εἰς τὴν αἰγλήσσαν πάλιν σφαῖραν τῶν μεγάλων ἔργων, τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς τιμῆς.

Τὰ ἱστορικὰ διδάγματα τῆς ἐποχῆς ταύτης προθύμως καὶ μετὰ βαθείας συγκινήσεως ἀνελάμβανεν ἑκάστοτε ὁ Spranger, παρ' ᾧ ἡ ἀγωγή τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ἀπετέλει τὸ εὐπρεπέστερον καὶ λαμπρότερον ἀντικείμενον τῶν ἀσχολιῶν καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ διαφερόντων, καὶ ἐπὶ τῶν διδαγμάτων τούτων εὐτάκτως καὶ μετὰ πλουσιωτάτων καὶ ὀφελιμοτάτων ἀποτελεσμάτων ἐθεμελίωσε οὗτος καὶ δαιμονίως ἀνύψωσε τὸ ἐνδοξὸν οἰκοδόμημα τῆς νέας αὐτοῦ περὶ κόσμου θεωρίας. Οὐχὶ σπανίως λέγεται ὑπὸ τῶν κρινόντων τὸ ἔργον τοῦ Spranger, ὅτι οὗτος μονοπλεύρως πῶς ἔχεται τῶν μεγάλων μόνον παραδόσεων καὶ τῶν λόγων καὶ διδαγμάτων τοῦ παρελθόντος. Ἀναντιρρήτως ἐκτενῶς καὶ ἐναργῶς δεσπόζει τοῦ λογισμοῦ καὶ τῶν συναισθημάτων τοῦ Spranger ὁ κλασσικὸς ἀνθρωπισμὸς τῆς Δύσεως καὶ ἡ ἔφεσις καὶ μέριμνα εὐλαβοῦς τούτου διατηρήσεως, ὅμως οὐχὶ τοῦτο μόνον παρέχει ἡμῖν ἐν πάσῃ τελειότητι τὸν βαθύτερον πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν χαρακτήρα καὶ τὴν εἰκόνα ἐν γένει καὶ τὴν μορφήν τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ. Βαθύτερον, ἀμφιλαφέστερον καὶ περιεκτικώτερον προσδιορίζει τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ ἢδε ἡ κρίσις, ὅτι δηλαδὴ οὗτος ἀκαμπτος καὶ ἀγέρωχος ἴσταται ἐν μέσῳ τῶν παντοειδῶν πνευματικῶν, ἠθικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐν γένει ῥευμάτων τῶν χρόνων ἡμῶν πλάττων, μορφῶν καὶ εὐτέχνως διασχηματίζων τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ ὅτι τὸ μεγαλεῖον τῆς παραδοθείσης κληρονομίας καρποφόρως συνάπτει μετὰ τοῦ ἐνδελεχοῦς ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς συγκροτήσεως τῶν καταλλήλων προϋποθέσεων καὶ συνθηκῶν πρὸς εὐτυχῆ διαμόρφωσιν τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Spranger, τοῦ μεγάλου τούτου καὶ ὑπερόχου πνευματικοῦ ἀνδρός, σταθερῶς λάμπουσα καὶ ἀκτινοβολοῦσα ἐκπρεπὴς καὶ θαυμασία ἐνότης ἀθολώτου πνευματικῆς πίστεως καὶ καθαρωτάτου ἀνθρωπίνου ἠθους ἀποτελεῖ παρὰ τοῖς μαθηταῖς, τοῖς φίλοις καὶ τοῖς ὁμιληταῖς αὐτοῦ ἐρασίαν καὶ πολύτιμον ἀλήθειαν, ἣτις πάντων τούτων τὴν ψυχὴν πληροῖ συναισθημάτων βαθείας εὐγνωμοσύνης, χαρᾶς, ἀγαλλιάσεως καὶ εὐδαιμονίας.

Εἶναι ὄντως ἀδύνατον, ὅπως τις μετὰ τῆς ὀφειλομένης ἐκτάσεως καὶ ἀριότητος ἀναλύσῃ, ἐρμηνεύσῃ καὶ περιγράψῃ τὸ κολοσσιαῖον καὶ ἀχανὲς φιλοσοφικὸν καὶ παιδαγωγικὸν ἔργον τοῦ Spranger καὶ μετ' ἀκριβείας εἶτα καθορίσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀξίαν ἐν τῷ στίβῳ τῆς διεθνοῦς ἐπιστήμης καὶ πνευματικῆς δημιουργίας ἐν γένει. Ἀρκείτωσαν τὰ ἀνωτέρω πρὸς τιμὴν καὶ ἔπαινον τοῦ ἐπιφανοῦς ἀνδρός γραφέντα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν γενεθλίων αὐτοῦ συμπληρώσαντος ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς τὸ ὀγδοηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Ἀποτελοῦσι ταῦτα μετριόφρονα φόρον εὐγνωμοσύνης πρὸς διδάσκαλον ὑψηλοῦ πνεύματος καὶ ὑπερόχου ἠθους καὶ ἀρετῆς. Πάντως ὁ βουλόμενος, ὅπως πλείονα ἐπὶ τοῦ προκειμένου

μάθη, έχει ενώπιον αὐτοῦ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Spranger (¹) καὶ τὰς εἰς αὐτὸ ἀναφερομένας πολυαριθμούς κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς ἐργασίας (²). Ἐπι-

¹ Πλήρη κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ Spranger μέχρι τοῦ 1958 ἀναρχομένων ἕως τότε εἰς 777 εὕρισκει ὁ βουλόμενος παρὰ Th. Neu: Bibliographie Eduard Spranger. Tübingen 1958. Κατάλογον τῶν ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐκδοθέντων ἔργων τοῦ Spranger παρέχουσιν ἡμῖν ὁ L. Englert καὶ ὁ S. Mursch: Bibliographie Eduard Spranger 1957—1962 ἐν: Pädagogische Rundschau 16 (1962) 631—638 ὑπ' ἀριθ. 778—889. Πρὸς ἐτι L. Englert, Ernte aus fünf Jahren. Die Veröffentlichungen Eduard Sprangers 1957—1961 αὐτ., σσ. 625—630.

² Ἐκ τῶν ἔργων, ἐν οἷς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀναλύεται καὶ ἐρμηνεύεται τὸ ἔργον τοῦ Spranger, ἐπάγομαι ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ μόνον, τάδε:

K. Pfannkuch, Geisteswissenschaft statt Philosophie? Gedanken über die Grundlagen der Sprangerschen Pädagogik ἐν: Symposion 1 (1926) 193—232 (=ἀνάτ., Erlangen 1926)· M. Vanselow, Kulturpädagogik und Sozialpädagogik bei Kerschensteiner, Spranger und Litt. Berlin 1927· G. N. Paleologos, Eduard Spranger als Denker und bes. als Psycholog. Athen 1928· Fr. Kurfess, Zwei Pädagogen der Gegenwart: Spranger | Willmann in ihren kulturschöpferischen Ideen. Paderborn 1932· E. Croner, Eduard Spranger. Persönlichkeit und Werk. Berlin 1933· E. Bosshart, Die systematischen Grundlagen der Pädagogik Eduard Sprangers. Mit einer monographischen Bibliographie Eduard Spranger und einem Nachtrag zur Bibliographie Hans Vaihinger von Adolf Weser—Leipzig. Leipzig 1935 (=Studien und Bibliographien zur Gegenwartsphilosophie. 10)· Γ. Ν. Παλασιολόγου: Οἱ εἰς κύριοι τύποι τῆς ἀτομικότητος κατὰ τὸν Eduard Spranger. Ἀθήναι 1937· Κ. Δ. Γεωργούλη: «Eduard Spranger. [Μία ἐβδομηκονταετηρίδα]» ἐν: «Νέα Ἑστία» 52 (1952) 1119—1123· 1213—1219· Ν. Louvaris, Eduard Sprangers Philosophie des Geistes ἐν: Erziehung zur Menschlichkeit. Die Bildung im Umbruch der Zeit. Festschrift für Eduard Spranger zum 75. Geburtstag. 27. Juni 1957. (Hrsg. von H. Walter Bähr, Theodor Litt, Nikolaos Louvaris, Hans Wenke). Tübingen 1957, σσ. 69—84· τοῦ αὐτοῦ: Eduard Spranger als Philosoph und Deuter der geistigen Welt ἐν: Universitas 12 (1957) 571—578· H. W. Bähr, Tübingen αὐτ., σσ. 656—657· G. N. Paleologos, Dank an Eduard Spranger αὐτ. 16 (1961) 337—338· Urs. Cillien, Das Erziehungsverständnis in Pädagogik und evangelischer Theologie. Eine historisch — systematische Untersuchung zu den Lehren Sprangers, Litt [u. a.]. Düsseldorf (1961) (=Aneignung und Begegnung. 2)· Universitas 17 (1962) 561—688. Ἐν τῷ τῷ Eduard Spranger ἀφιερουμένῳ τεύχει τούτῳ περιέχονται αἱ ἐξῆς ἐργασίαι: A. Schweitzer, Humanität, σσ. 563—566· H. Wenke, Die Erziehungswirklichkeit. Kultur, Humanität, Erziehung—Grundmotive der Gedankenwelt Eduard Sprangers, σσ. 567—586· Th. Heuss, A. Closs, M. Haga, O. Hahn, M. Y. Haschmi, W. Jens, H. Kasack, R. Schwarz, H. Thielicke, G. Del Vecchio: Begegnung und Dank—Eduard Spranger zum 80. Geburtstag am 27. Juni 1962, σσ. 587—604· J. H. Schultz, Die Wendung im medizinischen Denken, σσ. 605—612· H. W. Walter, Herkunft und Zukunft, σσ. 613—619· H. Thomaе, Die Deutung jugendlichen Seins, σσ. 621—626· E. Redlob, Makariens Siderischer Gruss, σσ. 627—633· W. Gurlitt, Musik als Weltanschauungsausdruck—die Beethoven—Deutung Sprangers, σσ. 634—637· E. Brunner—Traut, Bildnis Eduard Sprangers, σσ. 637—639· D. Brinkmann, Die «Lebensformen», σσ. 640—643· O. Fr. Bollnow,

τραπήτω μοι μόνον, ὅπως τὴν παροῦσαν ἐργασίαν κατακλείσω διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνων εὐστοχωτάτων λόγων, δι' ὧν ὁ ἀείμνηστος Λούβαρις κατέκλεισεν ὁμοίως ποτὲ καὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ἐκείνην, ἐν ἣ οὗτος μετὰ πολλῆς ἐπιστημονικῆς ἐμβριθείας ἐμφανίζει ἡμῖν τὸν ἔξοχον αὐτοῦ φίλον ὡς «φιλόσοφον καὶ ἐρμηνευτὴν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου» (¹):

«Τὸ ἔργον τοῦ Spranger πλουτίζει καὶ διευρύνει τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· δοῶν λυτρωτικῶς, ἀνάπτει καὶ ἐκφλέγει τὴν πίστιν αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐπὶ τὰ ἄνω θριαμβευτικῶς ἐλαυνούσας δυνάμεις τοῦ πνεύματος καὶ ἀνακαλεῖ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἀενάως τὴν νοσταλγίαν ἐκείνην, ὑφ' ἧς αὐτὸς οὗτος βαθύτατα συνέχεται καὶ ἧς ἐν μέσῳ εὐφροσύνως διανοεῖται καὶ δημιουργεῖ ὁ ἰδεώδης ἀνὴρ. Οὕτως ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ὑψώθη ὁ Spranger εἰς εὐρήμονα κήρυκα πάσης σοφίας καὶ ἀρετῆς καὶ εἰς δεξιὸν καὶ ἔγκυρον πλάστην καὶ μορφωτὴν τοῦ βίου» (²).

Sprangers Alterswerk—Wege einer Alterserkenntnis, σσ. 645—661· A. Müller, Wandlung im naturwissenschaftlichen Weltbild unserer Zeit, σσ. 663—671· J. H. Knoll, Recht, Politik und politische Bildung—Erkenntnisse der Staatsphilosophie Eduard Sprangers, σσ. 673—679· H. J. Meyer, Eduard Sprangers Beurteilung der gegenwärtigen Lage, σσ. 681—687· Zur Pädagogik Eduard Sprangers, Aus Anlass des 80. Geburtstages von Eduard Spranger am 27. Juni 1962, Besorgt von Friedhelm Nikolin ἐν: Pädagogische Rundschau 16 (1962) 531—644 (Heft 7/8 Ratingen b. Düsseldorf 1962). Ἐκ τοῦ τεύχους τούτου ἐπάγομαι τὰς ἐργασίας μόνον τοῦ Th. Litt: Ein pädagogischer Denker in unserer Zeit, σσ. 535—537 καὶ τοῦ Fr. Nikolin: Die Vergegenwärtigung der Erziehungsgeschichte im Werk Eduard Sprangers, σσ. 598—623. Αἱ λοιπαὶ ἐργασίαι τοῦ τεύχους τούτου ἐμνημονεύθησαν ἤδη ἀνωτέρω ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις.

¹ Ἐ. ἀ.: Eduard Spranger als Philosoph und Deuter der geistigen Welt.

² Ἐπάγομαι τέλος ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει τὴν ἐγκύκλιον ἐπιστολήν, ἣν ὁ Spranger ἀπέστειλε τὸ θέρος τοῦ 1962 πᾶσιν ἐκείνοις, οἵτινες κατὰ τινα οἰονδήποτε τρόπον μετέσχον τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν γενεθλίων αὐτοῦ. Μεθ' ὧν σερμῆς καὶ εὐπρεποῦς ἀπλότητος ὁμολογεῖ ὁ Spranger πᾶσι τούτοις τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ διὰ τὰς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀπονεμηθείσας αὐτῷ μεγάλας τιμὰς.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς 80ῆς ἀμφιετηρίδος τῶν γενεθλίων μου ἔσχον εὐάρεστον πείραν τῶν πρὸς ἐμὲ ἐκ μέρους πολλῶν μετὰ σπανίας ζέσεως καὶ φιλόφρονος εὐμενείας ἐπιδειχθέντων συναισθημάτων φιλίας, ἀφοσιώσεως, χρηστότητος καὶ ἀρετῆς. Ἐκ μέρους τῆς ὁμοσπονδιακῆς κυβερνήσεως τῆς Γερμανίας, τῆς κυβερνήσεως τῆς περιοχῆς Baden—Württemberg, ἐκ μέρους τῆς τρίτης πατρίδος μου, τῆς Τυβίγγης, καὶ ἄλλων ἀπενεμήθησάν μοι τιμαί, αἵτινες ἐμφανῶς χωροῦσι πέρα τοῦ σημείου ἐκείνου, ὅπερ ἐγὼ ὡς τὸ ἀκρότατον ὄριον θὰ ἐπεσήμαινον τῶν μέχρι τοῦδε ὑπ' ἐμοῦ τῆδε κάκεισε παρασχεθεισῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐταιρεῖται πεπαιδευμένων ἀνθρώπων, τὸ Πανεπιστήμιον Τυβίγγης καὶ εἰδικώτερον ἢ Φιλοσοφικὴ αὐτοῦ Σχολή, ὁμότεχνοι καὶ ὁμόφρονες φίλοι καὶ συνεργάται ἀνέπτυξαν παρ' ἐμοῦ διὰ τῶν πρὸς ἐμὲ τιμῶν καὶ δωρεῶν αὐτῶν τὴν εὐχάριτα καὶ ἠδεῖαν αἰσθησὶν στενῆς μετ' αὐτῶν καὶ ἀλύτου κοινότητος καὶ ἑμιλίας. Ἐκ τῶν ἀπωτάτων μερῶν τῆς γῆς ἐξέικοντο μέχρις ἐμοῦ φίλοι χαιρετισμοὶ παλαιῶν ἀκροατῶν μου, οἵτινες βεβαιοῦσι διὰ τούτου, ὅτι κοινοὶ πόνοι καὶ κοιναὶ ἀσχολίαι περὶ τὰ ζητήματα τῆς ἐπιστήμης μονίμως τε καὶ ἀρρήκτως συνδέουσι τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους.

Θελκτῆριος στέφανος πολυδρόσων καὶ εὐδῶμων ἀνθέων λαμπρῶς ἐκόσμηε τῇ 27ῇ Ἰουνίου

τήν τράπεζαν τῶν γενεθλίων μου. Πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις ὀφείλω, ὅπως ἐγκαρδίως ἐκφράσω τὴν βαθυτάτην χάριν καὶ εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὰς πρὸς ἐμέ γενομένας ἐπιστημονικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς δωρεάς, διὰ τὰς προσενηχθείσας μοι παντοειδεῖς συγγραφάς καὶ τὰς πολυαριθμούς πραγματείας καὶ διατριβάς, ὧν πολλὰ εἰς ἐμέ καὶ τὸ ἔργον μου κυρίως ἀναφέρονται ἢ ἐμοὶ ἀφιερῶνται.

Θὰ ἐπεθύμουν ζωηρῶς, ὅπως ἐκάστη φίλῳ καὶ δωρητῇ ἐν τινὶ ἰδιαιτέρῳ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ δηλώσω, πόσον βαθέως εὐγνώμων εἶμαι ἔναντι αὐτοῦ. Ἡ μνήμη μου εἶναι εἰσέτι βεβαία καὶ ἰσχυρά. Τὴν κρόκην ὡραίων καὶ εὐήχων ἀναμνήσεων ἀσμένως εἰς πολλὴν ἔκτασιν θὰ ἀνελιττον ἐν τινὶ προσωπικῇ κυρίως διαλόγῳ ὅμως τότε τῆς χάριτος ἢ ὀφειλομένη ἐκφρασίς πολὺ βραδέως θὰ ἐχώρει εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῆς, δικαίως δὲ ὡς ἀμελής καὶ ὀλίγῳρος θὰ ἐκρινόμην ἐγώ. Οὕτως ὀφείλω, ὅπως ἀπασὶ τὸν συγκεντρωτικὸν τοῦτον χαιρετισμὸν ἀποστείλω καὶ παρακαλέσω ἅμα, ὅπως θεωρηθῇ οὗτος ὡς σύμβολον, ἐν ᾧ ῥητῶς δηλοῦται πιστὴ καὶ εὐγνώμων ἀνάμνησις ἡμερῶν ἀρχαίων ἐν συνδυασμῷ μετὰ θερμῶν συναισθημάτων φιλίας τε καὶ ἀγάπης.

Τοῖς γενεθλίοις τῶν 80 ἐτῶν συμπαραμαρτεῖ αἰσθησίς τις ὑπάρξεως σοδαροῦ τινος καὶ μεγάλης σημασίας ὀρίου. «Παρελθόν» καὶ «μέλλον» ἰσχυρῶς ταράττουσι καὶ συγκινοῦσι τοὺς λογισμοὺς μου. Ἀνατρέχουσιν οὗτοι μεστοὶ εὐγνωμοσύνης εἰς τὸ παρελθόν πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἀπῆλθον πλέον τοῦ κόσμου τούτου, πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ διδασκάλους μου πρῶτον καὶ πρὸς πάσας ὑστερον τὰς προσωπικότητας ἐκείνας, αἵτινες διὰ τοῦ ἔργου ἢ τῆς φιλίας αὐτῶν σπουδαίως προήγαγόν με ἐν τῇ εἰς σφαίρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καθαρότητος φερούσῃ ὁδῷ. Ἐμπλεως βαρυθυμίας καὶ λύπης ἀναπολῶ τὰς συμπαθεῖς μορφάς τῶν πολλὰ ποτε ὑπισχνουμένων νέων ἀνδρῶν, οἵτινες οὐκέτι πλέον ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἐστίας αὐτῶν ἐκ τῶν ἀξένων καὶ φοβερῶν πεδίων τῶν μαχῶν ἢ λόγῳ ἄλλης τινὸς θεινῆς μοίρας ἐκλήθησαν πρὸ ἐμοῦ ὑπὸ τοῦ παναγάθου Θεοῦ εἰς τοὺς κόλπους αὐτοῦ. Ῥίπτω τὰ βλέμματα εἰς τὰ πρόσω ἐπὶ τὸ ἐπίγειον μέλλον τοῦ βίου ἡμῶν. Βαθυτάτης λύπης καὶ πένθους ἀπαραμυθίτου πληροὶ τὴν ψυχὴν μου ἡ σκληρὰ μοῖρα τῆς πατρίδος μου, τοῦ Βερολίνου, καὶ τῆς ἀνατολικῆς Γερμανίας, ἧς ἡ ῥοπή καὶ μεταβολὴ κρίνει τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Πολλὰς μερίμνας καὶ φροντίδας ἔχω ἀναφορικῶς πρὸς τὸ πεπρωμένον μέλλον τῆς γερμανικῆς νεότητος, μεθ' ἧς οὐδαμῶς πλέον δύναμαι, ὅπως περαιτέρω χωρήσω τὸν δρόμον τοῦ βίου.

Παρὰ ταῦτα διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκριβῶς, ὅτι δηλαδὴ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιοχῇ τῶν σοδαρῶν ὀρίων καὶ τῆς κάμφσεως τοῦ βίου ἵσταμαι, ἔμπλεως εἶμαι τῆς ἀσφαλοῦς καὶ ἀδιασείστου βεβαιότητος, ὅτι οὐδέν, ὅπερ προῆλθεν ἐκ τῆς σοβαρᾶς βουλήσεως πρὸς ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων χρηστότητος καὶ ἀρετῆς, δύναται ποτε, ὅπως τελέως ἀπόληται καὶ εἰς ἀφάνειαν κατατήση. Ἐν τῷ χρόνῳ τοῦ ἐπιγείου βίου ἢ ἐν τῷ πέρα αὐτοῦ εἰς τὴν αἰωνιότητα χωροῦντι χρόνῳ ὀφείλει τοῦτο, ὅπως ἀναπτύξῃ καὶ διαπλώσῃ ἐπὶ πάντας ἡμᾶς πλουσίως τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ. Ἡ σπουδὴ πρὸς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπίδοσιν σφυρηλατεῖ καὶ συγκροτεῖ τὴν ἡμέρωσιν καὶ τὸν ἐξευγενισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μετ' ἀσφαλείας ὁδηγεῖ τοῦτον εἰς βαθεῖαν καὶ σύννου μελέτην τῶν ὄρων καὶ τῶν συνθηκῶν τοῦ δικαίου καὶ ἐναρέτου βίου. Ἐν τῇ ἀναστροφῇ ταύτῃ ἀκριβῶς καὶ τῇ κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ μοχθούντων καὶ πασχόντων ἀνθρώπων, μετὰ τῶν παντὸς εἶδους θυσίας προσφερόντων καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ πεπτωκότος βίου ἐλπίζόντων φίλων καὶ συνεργατῶν ἔχω τὴν αἰσθησὶν τῆς ἡσύχου καὶ εἰρηνικῆς διαρροῆς τῶν ἡμερῶν τοῦ γήρατος.

Ἰπὸ τὰ κράτος τοιούτων λογισμῶν στενοῦ πνευματικοῦ καὶ ψυχικοῦ συνδέσμου μεστός εὐγνωμοσύνης καὶ συγκινήσεως χαιρετίζω καὶ ἀσπασίως προσαγορεύω πάντας ἐκείνους, οἵτινες φιλίως ἀνεκάλεσαν εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων μου, τὴν 27ην Ἰουνίου 1962.

II.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΛΟΥΒΑΡΙΣ

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

ΣΥΝΕΤΑΞΕ ΓΕΡΜΑΝΙΣΤΙ ΕΔ. SPRANGER
ΜΕΤΕΦΡΑΣΕΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ Κ. Ι. ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ

Τῇ 26ῃ Μαρτίου τοῦ 1961 ἐν Ἀθήναις ἀπῆλθε τοῦ κόσμου τούτου ἐμβρι-
θέστατος γνώστης καὶ θερμότατος φίλος τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος: ὁ ἐν τῷ
Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καθηγητῆς τῆς ὀρθοδόξου ἐλληνικῆς θεολογίας Νικό-

Νικόλαος Ἰ. Λούβαρις

λαος Ἰ. Λ ο ύ β α ρ ι ς. Ἐγεννήθη οὗτος τῷ 1887 ἐν τινι μικρῷ χωρίῳ τῆς
Τήνου, νήσου τῶν Κυκλάδων. Καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῆς χώρας αὐτοῦ ἠύδα-
κίμησεν ὁ Λούβαρις. Δις ἐγένετο οὗτος ὑπουργὸς τῆς παιδείας· τὸ δεύτερον ἐν

τινι πολιτικῇ καὶ κοινωνικῇ καταστάσει ἀδιεξόδως τραγικῇ. Πᾶν, ὅ,τι ὁ συγγραφεὺς τῶν μνημοσύνων τούτων δύναται, ὅπως εἶπη περὶ τοῦ ἀνδρός, ἔχει τὴν πηγὴν αὐτοῦ ἐν τῇ σφαίρᾳ κυρίως φιλίας πολλῶν δεκαετηρίδων. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἀείμνηστος φίλος ὠνόμασε τὴν φιλίαν ταύτην «μεταφυσικὴν φιλίαν». Ὁμοῦ μετὰ τοῦ Friedrich Schleiermacher διασαφείν που ὁ Λούβαρις τὴν οὐσίαν καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς φιλίας ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «πιστώσεως καὶ κυρώσεως τῆς ἰδίας φύσεως, τοῦ ἰδίου τρόπου καὶ ἠθους»¹ ἢ «κύρωσις» ὅμως ἔχει ἐνταῦθα τὴν ἔννοιαν «ἐμβραθύνσεως» καὶ «ἐξευγενισμοῦ», οὐχὶ ὁ ἀπλῶς τὴν ἔννοιαν «ὁμολογίας» ἢ «καταφάσεως» (ἐπιστολὴ 30. 7. 1954).

Ἐνώπιόν μου κεῖνται ὡς πολυτίμητος κληρονομία καὶ ἱερὸς θησαυρὸς 140 περίπου γερμανιστῶν συντεταγμέναι ἐπιστολαί. Ἀποτελοῦσιν αὐταὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1931, τοῦ ἔτους τῆς ἐπισκέψεώς μου εἰς Ἑλλάδα, σειρὰν πλήρη σχεδὸν καὶ ἀνελλιπῆ, αἱ ἀναμνήσεις μου ὅμως χωροῦσι περαιτέρω εἰς τὸ παρελθὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν σπουδῶν τοῦ Ἑλληνος φίλου ἐν Λιψία. Ἐκεῖ περὶ τὸ ἔτος 1912 ἐν τῷ χώρῳ τῶν παραδόσεών μου, τῶν φροντιστηριακῶν μου ἀσκήσεων καὶ τῶν ἰδιαιτέρων μου συνομιλιῶν ἀνέκυψεν ἐκ τῶν μεσημβρινῶν τόπων προερχομένη μορφή τις ἐκφανῶς διαφέρουσα καὶ ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς : ὁ Νικόλαος Λούβαρις. Ἡ μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ κεφαλὴ αὐτοῦ περιεβάλλετο ὑπὸ ὠραίου δασέος καὶ βαθέως μέλανος τριχώματος· ὀπισθεν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διεκρίνετο ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐμβρόθια καὶ ἐνθουσιασμοὶς φλογώδης, μέγα τι βάθος ψυχῆς· μέλαν ἔνδυμα ἐχαρακτήριζε τὸν σπουδαστὴν τῆς θεολογίας· ἔφερεν ὑποδήματα χρώματος ὑποξάνθου, ἅτινα ἐν ταῖς ἀκταῖς τῶν θαλασσῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ ἀλλαχοῦ, συνήθη ἦσαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Τὰ ὑποδήματα ταῦτα ἀκριβῶς ἐρμηνεύω νῦν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν συμβόλου εὐθύμου καὶ φαιδρᾶς κοσμικότητος, ἧτις οὐδέποτε ἐπέλιπε τὸν φίλον. Οὐχὶ πολλὰ πράγματα εἰσέτι ἐγίνωσκον περὶ τοῦ ἀνδρός, ὅτε οὗτος κατὰ τὴν ἐκρηξίν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ὁμοῦ μετ' ἄλλων Ἑλλήνων σπουδαστῶν κατέλιπε τὴν Λιψίαν. Βραδύτερον πολλάκις οὗτος διηγεῖτο ἡμῖν ἑναργῶς καὶ μετ' εὐτραπέλου καὶ κομψῆς ἀστεϊότητος τὴν μεστὴν περιπετειῶν καὶ παθημάτων γενομένην πορείαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς φυγῆς ἐκείνης.

Μέχρι τοῦ 1931 μόνον ἅπαξ ἴσως ἢ δις εἶδομεν πάλιν ἀλλήλους. Τῷ 1921 ἠτήσατο ὁ Λούβαρις παρ' ἐμοῦ δι' ἐπιστολῆς συνεργασίαν ἐν τῷ περιοδικῷ : «*Δύγη*»¹, ὅπερ ἐξέδιδεν οὗτος μετὰ κύκλου τινὸς ἐταίρων καὶ συνοδοιπόρων ἐχόντων τὰς αὐτὰς ἰδέας καὶ κατευθύνσεις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἐκτενῶς συνεχομένων ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τοῦ 1931 ὅμως συνετελέσθη ἢ ἐν τῷ βίῳ φίλων οὐχὶ σπανίως συμβαίνουσα διαδικασία : διαλεύκανσις καὶ διασάφησις τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ἐνεστῶσης τινὸς κοινωνίας καὶ ὁμιλίας, ἧτις ὁσημέραι ἐντατικωτέρα καὶ κραταιότερα καθίστατο. Ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὸ τὸ ὕφος καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐποχῆς τοῦ Johann Wolfgang v. Goethe καὶ τοῦ Friedrich v. Schiller λογίζεται καὶ διανοεῖται, οὐδαμῶς δύναται, ὅπως

¹ Δύγη. Φιλολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν περιοδικόν, 1 κέε., Θεσσαλονίκη 1922 κέε.

ἐλευθερώση ἑαυτὸν τῆς βίας καὶ τῆς ἀνάγκης, ἵνα δηλώσῃ τὸ «σύνολον τῆς οὐσίας καὶ ὑπάρξεως» τοῦ ἄλλου ἢ διασαφήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἕξιν, τὸ ἴδιον αὐτοῦ σχῆμα καὶ τὸν ἴδιον αὐτοῦ τρόπον δορῶμενος κυρίως ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ τοῦ κέντρου τῆς «ὑπάρξεως» ταύτης. Ἐν τοῖς βάθεσι τῆς ψυχῆς τοῦ μεταστάντος ὑπῆρχε μεταφυσικὴ τις νοσταλγία στενωῶς συνυφασμένη μετὰ τῆς γλυκειᾶς ἐκείνης μελαγχολίας, ἣτις πηγάζει ἐκ τῆς θρησκευτικῆς συγκινήσεως καὶ ταραχῆς καρδίας εὐπαθεστάτης. Ὡς θεμελιῶδες καὶ κύριον συναίσθημα ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐκλιπόντος φίλου θὰ ἐπεθύμουν, ὅπως μετ' αὐτοῦ τούτου ἐξάρω τὴν «νοσταλγίαν»: τὸν πόθον καὶ τὸν ἡμερον τοῦ μονήρους καὶ ὄνειρώδους βίου ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ τῶν Κυκλάδων παρὰ τὴν μεστὴν θυελλῶν, χειμώνων καὶ καταιγίδων θάλασσαν, ἣτις ἤδη τὸν Ὀδυσσεᾶ εἰς ταραχώδεις καὶ ἀπαύστους πλάνας ὤθησε καὶ ἐξηνάγκασεν τὸν πόθον καὶ τὸν ἡμερον τῆς βυζαντινῆς καὶ μεσαιωνικῆς ἐκκλησίας τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ ἀρχαιότερου ταύτης «κλασσικοῦ» μεγαλείου τῆς Ἑλλάδος τὸν ἀπαυστον ἔρωτα τῶν ἀφθόνων πηγῶν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, παρ' αἷς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα ἐσχηματίσθη καὶ διεμορφώθη. Τέλος θὰ ἐπεθύμουν, ὅπως ἐξάρω ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀειμνήστου φίλου τὸν ἀσίγητον πόθον καὶ τὸν βαθύτατον ἡμερον τῆς ὑπεργείου πατρίδος, ἥς μόνον πολύχρουν φωτεινὴν ἀντανάκλασιν, γλαυκὴν καὶ εὐχάριτα ἀνταύγειαν ἀποτελοῦσι φύσις καὶ τέχνη, ἐφήμερα ἀνθρώπεια ἔργα καὶ ἐπίγειος ἐν γένει ἀγών.

Ἐισῆλθεν ὁ Λούβαρις εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πολιτικῆς, ὅμως ἐν τῷ μυχῶ τῶν πραγμάτων αἱ ἰδιόρρυθμοι καὶ ὑπέροχοι ἅμα ἰδιότητες τῆς ὠραίας αὐτοῦ ψυχῆς ἐρρούθμιζον καὶ κατηύθυνον πᾶν ἔργον αὐτοῦ, ἀπετέλουν τὴν κινητήριον καὶ ὠστικὴν δύναμιν πάσης καρποφόρου καὶ εὐτυχοῦς αὐτοῦ δράσεως καὶ δημιουργίας. Ἡ συνάντησις τοῦ ὑψηλοῦ κόσμου τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἐφρέσεων καὶ ἐπιδιώξεων τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τοῦ πολυταράχου καὶ ἀσυντάκτου πλήθους τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων οὐδαμῶς ἄλλως ἢ ἀλγεινῶς μόνον καὶ ἐπωδύμως ἠδύνατο, ὅπως συντελεσθῆ παρ' αὐτῷ καὶ εἰς πέρας χωρήσῃ. Ὅμως ἀκριβῶς ἐνταῦθα, ἐνθα τὸ τραγικὸν στοιχεῖον τῆς μοίρας ἀνθρώπου τινὸς μετὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἕξεως καὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τρόπων ἀναφύεται καὶ ἐκβλαστάνει, ἀκριβῶς ἐνταῦθα κεῖται τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς οὐσίας, τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ.

I.

Ἡ νῆσος Τήνος εἶναι μία τῶν ἐδρῶν τῆς θαυματουργοῦ Θεομήτορος. Πολυάριθμοι προσκυνηταὶ ἐπισκέπτονται αὐτήν· προσκυνηταὶ βεβαίως οὐχὶ πορευόμενοι, ἀλλὰ πλέοντες ἐπὶ πλοίων. Ἐκεῖ χωρεῖ τις λίαν ἐγγὺς πρὸς τὸν κόσμον τοῦ Ὀδυσσεῶς. Ἡ οἰκία τοῦ ξανθοῦ ῥωμαιο - καθολικοῦ πλοιάρχου, εἰς ἣν κατελύσαμεν, ἦτο ἐκτισμένη ὡς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὀδυσσεῶς.

Ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης τῶν θυελλῶν, τῶν χειμώνων καὶ τῶν καταιγίδων διῆγεν ὁ Λούβαρις ὡς παῖς «μονήρη καὶ ὄνειρώδη βίον». Τὰ πάντα ἐκεῖ ἦσαν ἐτιπεριελιγμένα ὑπὸ μυθικῶν σχημάτων καὶ ὑπερφυῶν παραστάσεων. Συνῆπτεν ὁ νεαρὸς Λούβαρις ἐκεῖ φιλίαν μετὰ τῶν ἀναριθιμῶν ἀστέρων τοῦ ἀχανοῦς οὐρα-

νοῦ· καθ' ὄλον τὸν βίον αὐτοῦ παρέμεινεν ἑρασιτέχνης ἀστρονόμος. Συμμαχίαν ἔποιεῖτο ἐκεῖ πρὸς τὸν Βορρᾶν, ὅστις μόνον ἔφερε δροσερὰν ἀναψυχὴν κατὰ τὰς ᾠρας τῆς πνιγηρᾶς καὶ ἀφορήτου θερμότητος. Ἐξεύγνυε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ μετὰ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ οὐρανοῦ. Παρὰ ταῦτα παρέμεινεν ἱκανός, ὅπως ἐν ὑστέροις χρόνοις ἀγαπᾷ ἔτι καὶ τὰ τοπία τοῦ Βορρᾶ ἀπὸ Γερμανίας μέχρι Νορβηγίας καὶ Φινλανδίας. Τὴν ἀπέραντον εὐρύτητα τῶν θυμικῶν αὐτοῦ διαθέσεων μαρτυρεῖ τὸ γεγονός τοῦτο ἀκριβῶς, ὅτι δηλαδὴ διαρκῶς εἶχε τὰ βλέμματα αὐτοῦ ἐστραμμένα πρὸς τὰς ἀπομακρυσμένας ταύτας καὶ μεστὰς ῥέμβης καὶ ποιήσεως χώρας τοῦ Βορρᾶ. Περὶ τῆς χώρας τοῦ Peer Gynt ἔγραψε τῷ 1928 ὄραϊον μικρὸν βιβλίον (¹). Πλειστάκις καλεῖ ἑαυτὸν «περιπλανώμενον Peer Gynt», ὡς πάλιν ἑαυτὸν «Ὀδυσσεύς» καλεῖ, ὅστις ἀπαύστως ζητεῖ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ὁ ὄλος βίος αὐτοῦ ἀπετέλει «νοσταλγὸν ὁδοιπορίαν». Ἐν καιροῖς πολλοῦ μόχθου καὶ μεγάλης κοπώσεως, ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς κρίσεως καὶ ταραχῆς, ἐν καιροῖς ταλαιπωρίας, ἀσθενείας καὶ πόνου εἴλκυεν αὐτὸν πρὸς ἑαυτὴν ἰσχυρῶς ἡ γενετικαὶ νῆσος Τήνος. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐνταῦθα καὶ τόδε τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλαδὴ οὗτος ἐκεῖ ὡς παῖς ἔμαθε καὶ τὴν ὁρωαιο-καθολικὴν λειτουργίαν.

Ἐν Τήνῳ ἐφοίτησεν ὁ παῖς εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ χωρίου αὐτοῦ μέχρι τοῦ δεκάτου τρίτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Εἶτα προσωρισμένος διὰ τὴν σπουδὴν τῆς θεολογίας ἐφοίτησεν ἀπὸ τοῦ 1900 μέχρι τοῦ 1903 εἰς τι κλασσικὸν γυμνάσιον, τὴν Ῥιζάρειον Σχολὴν, ἐν Ἀθήναις. Ἀπὸ τὸ 1903 μέχρι τοῦ 1907 ἐσπούδασε θεολογίαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν. Ὑποτροφία τις κατέστησεν αὐτῷ δυνατὴν τὴν μετεκπαίδευσιν ἐν Λιψία ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τοῦ 1914. Πλὴν τῆς θεολογίας ἠκροάσατο ἐκεῖ καὶ μαθημάτων ἔτι κλασσικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν πατρίδα ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1917 παιδαγωγικὰ καὶ ψυχολογίαν ἐν τῷ Ἀρσακείῳ Ἀθηνῶν, ἐκπαιδευτηρίῳ δημοδιδασκαλισσῶν ἀπὸ τοῦ 1917 μέχρι τοῦ 1923 ἦτο διευθυντὴς τοῦ Διδασκαλείου ἄρρένων Θεσσαλονίκης. Τὸ 1925 ἐξελέγη παμψηφεί τακτικὸς καθηγητὴς τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὴν θέσιν ταύτην κατεῖχε μέχρι τοῦ 1955, ὅτε λόγῳ ὀρίου ἡλικίας ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴν αὐτοῦ σταδιοδρομίαν προστεθήτωσαν ἔτι ἐνταῦθα ἄνευ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ χρόνου τὰ ἀκόλουθα :

Ὁ Λούβαρις εἰσήγαγεν εἰς τὴν Σχολὴν αὐτοῦ ὡς νέους ἐπιστημονικοὺς κλάδους «Φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας», «Ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων» καὶ «Ψυχολογίαν τῆς θρησκείας». Ἐδίδασκεν ἔτι «Ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας», ἔφ' ἧς συνέγραψε δίτομον ἔργον (²). Περαιτέρω κατὰ τὰ γερμανικὰ πρότυπα ἐδίδασκεν ὁ Λούβαρις «Φιλοσοφίαν τοῦ πολιτισμοῦ» καὶ «Εἰσαγωγὴν εἰς

¹ Στὴ χώρα τοῦ Πέερ Γκύντ. Ἀθῆναι 1928.

Ἐν τῷ γερμανικῷ πρωτοτύπῳ οὐδεμίαν ὑποσημείωσιν ὑπάρχει· κατὰ ταῦτα πᾶσαι αἱ ὑποσημειώσεις τῆς παρούσης μεταφράσεως μετὰ τοῦ βιβλιογραφικοῦ, γραμματολογικοῦ ἢ ἐρμηνευτικοῦ καὶ ἐξηγητικοῦ αὐτῶν χαρακτήρος ἀνήκουσι τῷ μεταφραστῇ.

² Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. I. II. Ἐν Ἀθήναις (1933).

τὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος». Ἡ δρασίς αὐτοῦ ὡς ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου οὐδαμῶς περιορίζετο ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ μόνον. Ἐδίδασκεν ἔτι ἐν τῇ Μαρασλείῳ Παιδαγωγικῇ Ἀκαδημίᾳ, ἐν ἣ ἰδρυθείση τῷ 1933 ἐκπαιδεύονται δημοδιδάσκαλοι· διευθυντῆς τῆς ἀνωτέρας ταύτης σχολῆς ἦτο ἐπὶ μακρὸν ὁ καθηγητῆς Γεώργιος Ν. Παλαϊολόγος, στενὸς ἡμῶν κοινὸς φίλος. Ἐδίδασκεν ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, ἐν ᾧ μετεκπαιδεύονται καθηγηταὶ τοῦ γυμνασίου· διευθυντῆς τοῦ διδασκαλείου τούτου εἶναι ὁ ἐξόχους ὑπηρεσίας τῇ ἐπιστήμῃ παρασχὼν καὶ πολλῶν ἀγαθῶν αἴτιος αὐτῇ γενόμενος καθηγητῆς Κωνσταντῖνος Δ. Γεωργούλης. Ἐδίδασκε τέλος ἐν τῇ Παντείῳ Σχολῇ, ἀνωτάτῃ σχολῇ πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ ἐργασία αὕτη ἀκριβῶς ἐν τῇ Παντείῳ Σχολῇ ἦτο αὐτῷ ἰδιαιτέρως προσφιλέτης (1).

Ὅτε καὶ Ὀκτώβριον τοῦ 1931 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, εὗρον τὸν Λούβαριν ἐν τῷ χρόνῳ ἤδη τῆς μεταχωρήσεως αὐτοῦ εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς πολιτικῆς δράσεως. Ἀπὸ τοῦ 1926 μέχρι τοῦ 1928 ἦτο οὗτος γενικὸς γραμματεὺς ἐν τῷ ὑπουργείῳ παιδείας. Διετήρει στενάς φιλικὰς σχέσεις μετὰ δύο τότε ἐν μεγάλῃ δυνάμει καὶ ἀξιώματι ὄντων ἀρχηγῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς δεξιᾶς παρατάξεως. Τούτων πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως ἐγένετο πρότερον μὲν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λαϊκοῦ κόμματος Παναγῆς Τσαλδάρης, βραδύτερον δὲ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ βασιλικοῦ καὶ συντηρητικοῦ κόμματος τῶν ἐλευθεροφρόνων Ἰωάννης Μεταξᾶς, ἀνὴρ μεγάλης παιδείας· ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ εὗρον γερμανικὴν βιβλιοθήκην καταπληκτικῶς μεγάλην. Τῇ 14ῃ Μαρτίου τοῦ 1936 ἐγένετο ὁ Λούβαρις ἐπὶ κυβερνήσεως Κωνσταντίνου Δεμερτζῆ νῦν τὸ πρῶτον ὑπουργὸς τῆς παιδείας· ἐν τῇ θέσει ταύτῃ παρέμεινεν ὁ Λούβαρις καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δεμερτζῆ, ἦτοι ἐπὶ κυβερνήσεως Μεταξᾶ, μέχρι τῆς 5ης Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ συνεπλήρωσεν οὕτως ἐν τῷ ἀξιώματι τούτῳ πέντε περίπου μῆνας· ἐν τῇ ὑψηλῇ ταύτῃ κυβερνητικῇ θέσει καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα οὐδεμίαν χαρὰν καὶ τέρψιν ἔσχεν ὁ φιλελεύθερος ἀνὴρ τῶν ὑψηλῶν καὶ εὐγενῶν στοχασμῶν. Πλειόνων κακῶν αἰτία καὶ δεινότερα κατέστη αὐτῷ ἢ συγκατάθεσις, ὅπως τὸ δεύτερον ἀπὸ τῆς 5ης Ἀπριλίου 1943 μέχρι τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1944 ἀναλάβῃ τὸ ὑπουργεῖον παιδείας ἐπὶ κυβερνήσεως Ἰωάννου Πάλλη. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς γερμανικῆς κατοχῆς ἀπὸ τοῦ 1940 μέχρι τοῦ 1944 ὑπαίτιος καὶ ὑπεύθυνος ἦτο ἡ κυβέρνησις αὕτη πάντων τῶν ἐν τῇ χώρᾳ γενομένων. Ὡς φαίνεται, ἐπίστευεν ὁ Λούβαρις, ὅτι διὰ τῶν φιλίων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῆς Γερμανίας—μεταξὺ ἄλλων ἐγένετο ἤδη τῷ 1936 ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς πόλεως Heidelberg—θὰ ἠδύνατο, ὅπως παρασκευάσῃ ἐν τοῖς δεινοῖς παραμυθίαν καὶ ἀνακούφισιν.

¹ Πρὸς ἐτι τὰ οἰκεῖα περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἄρθρα ἐν: «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ» XVI (1981) 253a—b καὶ: «Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν» XII (ἀ.χ.) 544b—545a, τὸ συμπληρωτικὸν ἄρθρον Εὐ. Θεοδώρου ἐν: «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ». Συμπλήρωμα III (ἀ.χ.) 579a—b καὶ τέλος τὴν νεκρολογίαν Μ. Ἀ. Σιώτου ἐν: «Νέα Ἔστια» 69 (1961) 477—478.